

І. М. ЛУЦЬКИЙ

**ВПЛИВ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ
НА ПЕРШИЙ І ДРУГИЙ ЛИТОВСЬКІ СТАТУТИ**

Висвітлено вплив християнської етики на Литовські статuti. Обґрунтовано, що на зміст Литовських статутів суттєвий вплив справила звичаєво-правова традиція, яка виражалася у правовій спадщині Київської Русі. Встановлено, що Перший і Другий Литовські статuti були створені під впливом ідей християнського гуманізму, містили певні передумови законодавчого закріплення принципу рівності та формально закладали основи віротерпимості між представниками різних конфесій.

Ключові слова: Литовські статuti, джерело права, звичаєве право, християнська етика, гуманізм, рівність, злочини, покарання.

Освещено влияние христианской этики на Литовские статuty. Обосновано то, что на содержание Литовских статyтов существенное влияние оказала обычно-правовая традиция, которая выражалась в правовом наследстве Киевской Руси. Установлено, что Первый и Второй Литовские статuty были созданы под влиянием идей христианского гуманизма, имели некоторые предпосылки законодательного закрепления принципа равенства и формально заложили основания веротерпимости между представителями разных конфессий.

Ключевые слова: Литовские статuty, источник права, обычное право, христианская этика, гуманизм, равенство, преступления, наказание.

The article elucidates influence of Christian ethics on the Lithuanian Regulations. It grounds that the content of Lithuanian Regulations was essentially influenced by usual legal tradition which was expressed by legal inheritance of Kiev Rus. It was determined that the First and the Second Lithuanian Regulations were created under the influence of Christian humanism ideas, contained some preconditions for legal equality principle and formally founded the basis for faith tolerancy between the members of different confessions.

Key words: Lithuanian Regulations, legal source, usual law, Christian ethics, humanism, equality, crimes, punishment.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної правової науки важливе значення мають дослідження джерел права, які діяли на українських землях на всіх етапах українського державо- та правотворення. Проте, незважаючи на ґрунтовне вивчення історії українського права, залишаються недостатньо дослідженими питан-

ня впливу християнської етики на Литовські статuti. Але саме глибоке пізнання впливу моралі на право є важливим для розуміння гуманістичних тенденцій розвитку українського права.

Питання щодо Литовських Статутів не є новим у правовій літературі. Його досліджували М.Ф. Владимирський-Буданов, Д.П. Вашук, В.Д. Гончаренко, І.П. Крип'якевич, В.С. Кульчицький, М.К. Любавський, Ф.І. Леонтович, П.П. Музиченко, А.П. Ткач, Б.Й. Тищик, І.Я. Терлюк, І.Б. Усенко, М.Н. Ясинський та ін. Проте суттєві аспекти впливу християнського віровчення на створення та зміст даних джерел права залишилися поза увагою науковців.

Статут Великого князівства Литовського – основний кодекс права Великого князівства Литовського. Видавався у трьох основних редакціях 1529, 1566 і 1588 років, які відомі як Литовські статuti. Аналіз норм Першого та Другого Литовських статутів дає змогу зробити висновок, що, незважаючи на привілейоване становище шляхти, певний вплив на дані джерела права справила християнська мораль.

У середні XIX ст. відомий польський вчений В. Мазейовецький писав: «Литовський статут є значною пам'яткою законодавства своєї епохи і таким, якого не мала сучасна йому Європа». Причиною такого визнання в науковому середовищі Першого Литовського статуту був його зміст, що відображав правову культуру, історичні умови та специфіку суспільних відносин у Великому князівстві Литовському. На певному етапі розвитку цих відносин магнати та шляхта спромоглися втілити у законодавстві свої права та привілеї. Епоха та умови, за яких відбувалася кодифікація права у Великому князівстві Литовському, надавали їм, порівняно з іншими середньовічними європейськими державами, певних особливостей. Правова система Великого князівства Литовського формувалася під впливом західної традиції права, проте визначальною в укладанні Литовських статутів була східна традиція, яка, передусім, виражалася у багатій правовій спадщині Київської Русі¹.

Ініціатива видання Першого Литовського статуту (згодом отримав назву «Старий») належала шляхті, представники якої на сеймі 1514 р. подали великому князеві прохання «дарувати» писані закони, які визначали б шляхетські права та привілеї. Про свій намір підготувати відповідний акт Сигізмунд I оголосив спеціальним декретом на сеймі 1522 р. Проект статуту був розроблений князівськими урядовцями і обговорений на кількох сеймах. Восени 1529 р. статут був ухвалений. Документ, що мав рукописний вигляд, для практичного вжитку переписувався, через що у списках, які дійшли до нашого часу, є істотні розбіжності.

Перший Литовський статут мав 13 розділів, кожен з яких був поділений на декілька артикулів (усього їх було 264). Перший розділ містив положення про верховну владу та її відносини з населенням; другий – про «земську оборону», тобто про організацію військової служби; третій – про шляхетські вольності; четвертий – про суддів та про суди; решта регулювали окремі інститути цивільного і кримінального права, а також порядок здійснення судочинства. Остаточна редакція статуту була результатом певної боротьби між панами-магнатами та дрібною шляхтою. Документ визначив усю шляхту як єдиний стан і зафіксував ту суму прав і привілеїв, які здобула собі шляхетська верства. Критерієм належності до шляхетського стану було визнано принцип давності: шляхтичем визнавали того, хто здавна, від кількох поколінь користувався боярськими правами. В окремих

випадках на доказ шляхетського походження треба було виставити певне число свідків-шляхтичів, які мусили присягнути, що дана особа «єсть зроду шляхтич». Заново шляхетство надавалося лише правителем держави.

Статут уперше гарантував шляхті, що її не каратимуть «безправно», тобто без публічного судового процесу; таким чином, магнат-сюзерен втратив право вчинити будь-яке свавілля щодо свого шляхтича-васала². Шляхті забезпечувалося володіння землею, яку не можна було відібрати без вини. Їй надавалося право апеляції на суд воєводи або старости безпосередньо до великого князя, гарантувалася свобода виїзду за кордон. Управителі областей повинні були призначити до складу суду двох місцевих шляхтичів. Передбачені статутом покарання теж вирошно підкреслювали привілейований статус цієї категорії феодалів. За вбивство шляхтича рівний йому сплачував 100 коп грошей «головщини» родині вбитого і стільки ж «вини» великому князю, тоді як «простий хлопець» піддавався смертній карі.

Важливо відзначити таку характерну рису Першого Литовського статуту, як певна передумова законодавчого закріплення принципу рівності. Литовський статут 1529 р. 39 артикулом 9 розділу встановлює, «що всі наші піддані як убогі, так і багаті, якого б роду чи стану не були, однаково мають бути судимі цим писаним правом»³. Хоча реально Литовські статuti визнали неоднакову правоздатність різних суспільних груп.

Отже, Перший Литовський статут захищав насамперед інтереси великих магнатів, їхнє привілейоване становище в державі. Тому починаючи з 1544 р. шляхта на кожному сеймі наполегливо вимагала «поправи» статуту. Понад 20 років великий князь та пани-магнати з різних причин відхиляли ці домагання, однак під час Лівонської війни їм довелося піти на створення спеціальної комісії для перегляду статуту. До складу комісії ввійшли п'ятеро католиків і п'ятеро православних.

У 1566 р. сейм затвердив нову редакцію даного документа, яка дістала назву Другого Литовського статуту. Зважаючи на особливу роль волинської шляхти при його укладанні, даний статут іноді називають Волинським. Цей документ законодавчо оформив «шляхтизацію» суспільно-політичного устрою Великого князівства Литовського в останні роки його існування як окремої держави. Він, як і попередній статут, не друкувався, а розповсюджувався в рукописних списках. Другий Литовський статут 1566 р. складався з 14 розділів і 367 статей (артикулів). Було значно розширено розділи про шляхетські права і про кримінальні злочини. Ним закріплювалося представництво шляхти на сеймах, поділ влади між великим князем і сеймом, задовольнялись інші вимоги шляхти. Зокрема, феодалам надавалося право вільно розпоряджатися своїми землями та підданими селянами. Списки Другого Литовського статуту переважно пов'язані з Волинню та Наддніпрянщиною.

Статут 1566 р. на високому рівні кодифікаторської техніки завершив розвиток Великого князівства Литовського як правової держави, підтвердивши цикл реформ, що передували оголошенню самого Статуту. Особливе значення серед актів, які закріплювали дані реформи мав королівський привілей 1563 р. про скасування обмежень православних порівняно з католиками, тобто формально це заклало основи віротерпимості між представниками різних конфесій. Хоча слід відзначити, що дане положення мало радше моральне, ніж юридичне значення.

1569 р. у м. Любліні польський король Сигізмунд Август скликав загальнодержавний сейм, на якому було прийнято Люблінську унію, внаслідок якої

Польське королівство та Велике князівство Литовське об'єдналися в єдину державу – Річ Посполиту. Дане об'єднання мало вкрай негативні наслідки для українських земель. Якщо вже у Другому Литовському статуті чітко простежується лінія на значне обмеження прав селянства, то повне закріпачення селян було юридично оформлене саме Третім Литовським статутом 1588 р., який був затверджений після створення Речі Посполитої.

Тобто можна відзначити, що якщо перша редакція (1529 р.) Литовського статуту захищала права магнатів і узаконювала права селян, то друга редакція (1568 р.) збільшувала права шляхти і обмежувала права селян. Третя редакція (1588 р.) Литовського статуту юридично закріплювала панівне становище шляхти і закріпачувала селян, в ній майже нічого не говорилося про права міщан і духовенства. На підставі викладеного можна стверджувати поступовий регрес у гуманізації правового регулювання від Першого та Другого Литовських Статутів до Третього Статуту, що пояснюється об'єктивними процесами державного розвитку того періоду.

Виданням Литовських статутів закінчився процес уніфікації різних джерел феодального права та правових систем, які діяли у Великому князівстві Литовському, і зокрема в українських землях упродовж XIV–XVI ст.

Литовський статут є результатом діяльності кращих правників того часу, на який суттєвий вплив справила звичасво-правова традиція. Цей вплив полягає в намаганні опозиційної відмови від обрядовості (розділ VII), наявності «морально-етичного струменя» у присягах підкоморських судів (розділ IX), які П. П. Музиченко обґрунтовано вважає впливом ідей християнського гуманізму⁴.

Важливим для праворозуміння моральних засад Литовських статутів є дослідження положень окремих галузей права, висвітлених у даних джерелах. Питання шлюбно-сімейного та спадкового права вирішувалися найбільш консервативно. Така дохристиянська форма шлюбу, як викрадення нареченої, зберігалася тривалий час, хоч різні закони передбачали за це покарання. Законним вважався шлюб, оформлений через вінчання в церкві. Спочатку вимагалось, щоб на шлюб був дозвіл князя або когось з місцевих правителів. Зрозуміло, що це обмежувало інтереси шляхти, панів, ображало їхню гідність. Тому це правило було скасовано.

31 артикул (III розділ) Другого Литовського статуту забороняв насильно віддавати заміж панянок, княгинь, дівчат і вдів, зобов'язував обов'язково враховувати волю і бажання тих, хто брав шлюб⁵. Це свідчить про особливий вплив християнського віровчення на шлюбно-сімейні відносини, оскільки Свята Тайна Подружжя можлива лише при взаємній згоді наречених. Встановлювався принцип спільності майна подружжя. Звичайно, правовий статус дружини був нижчий від чоловіка, однак норми права в багатьох випадках захищали інтереси жінки та дітей.

Успадкування майна відбувалося за законом і за заповітом, причому, на відміну від «Руської Правди», дочки успадковували майно нарівні з синами. Вдова отримувала довічне утримання, що після неї переходило дітям. Як зазначено в 32 артикулі (III розділ), батько міг заповісти свій маєток і майно дітям лише з доброї волі, а не за примусом⁶.

Щодо питань кримінального права слід відзначити, що найтяжчими були злочини проти держави і релігії, особливо віровідступництво, вихід з християнства, чаклунство, язичництво. Серед злочинів проти сім'ї і моралі вирізняється по-

дружня зрада, насильницький шлюб з викраденою дівчиною, згвалтування, побиття батьків та ін. Метою покарання було насамперед відшкодування збитків потерпілій особі, попередження злочинної діяльності, завдання злочинцю адекватного покарання в залежності від тяжкості злочину, спокутування гріха та залякування злочинців⁷.

Засади гуманізму, невіддільні від християнської моралі, простежуються у застосуванні покарань стосовно вагітної жінки, неповнолітніх (до 16 років).

Важко погодитися з деякими дослідниками, які трактують Литовські статuti і в цілому законодавство Великого князівства Литовського (включаючи загальноземські та обласні привілеї і Судебник 1468 р.) виключно як кодифіковані збірки звичаєвого права⁸. Більш переконливою видається думка, що русько-литовське законодавство XV–XVI ст. еволюціонувало в межах загальноєвропейських правових принципів, заснованих, своєю чергою, зокрема, й на біблійних критеріях справедливості та моральності. З останніми деякі автори пов'язують у своїх інтерпретаціях статутів посилання на «християнське право» та «звичаї християнських прав». Виразний ренесансний характер та вплив римського права дав підстави для таких епітетів щодо Литовських статутів, як «хартія вольностей», пам'ятки, в яких «яскраво виражені ідеї правової держави» та ін. Адже саме у текстах Статутів остаточно сформульовані закладені ще у земських привілеях основні принципи прав і свобод особистості, меж влади, справедливості покарання, врешті призначення права⁹.

Про значення даних джерел для правової думки свідчить той факт, що протягом кількох століть Литовський статут був основним збірником права в Україні, навіть у тій частині, яка була приєднана до Польщі. Статут був головним джерелом українського права на Гетьманській Україні і становив основне джерело кодексу («Права, по которымъ судится малороссійській народъ» (1743). На Правобережній Україні Литовські статuti діяли аж до скасування указом царя Миколи I 25 червня 1840 р. Деякі законоположення Литовських статутів були внесені до збірника законів Російської імперії і зберегли законну силу в Чернігівській і Полтавській губерніях аж до 1917 р.

Отже, Литовські статuti є найвизначнішою пам'яткою права свого часу, визначальний вплив на створення яких справили християнська етика та звичаєві норми «Руської Правди». Вони забезпечували спадкоємність багатьох норм та інститутів українського права, сформованих у Київській Русі. Литовські статuti позитивно вплинули на розвиток української правової думки і, безумовно, є досягненням правотворчості нашого народу.

1. Статuti Великого князівства Литовського: У 3-х т. – Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 р. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Оdesa, 2002. – С. 5. 2. Історія держави і права України / За ред. А.С. Чайковського. – К., 2003. – С. 119. 3. Статuti Великого князівства Литовського: У 3-х т. – Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 р. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – С. 462. 4. Там само. – С. 23. 4. Історія держави і права України / За ред. А.С. Чайковського. – С. 122. 5. Статuti Великого князівства Литовського: У 3-х т. – Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 р. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – С. 113. 6. Історія українського права / За редакцією: О.О. Шевченка, – К., 2001. – С. 38. 7. Пауук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. (1648–1782). – Львів, 1967. – С. 73. 8. Старостина И. К вопросу об эволюции права Великого княжества Литовского в конце XV – начале XVI в. // Первый Литовский статут

1529 г. Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого статута. – Вильнюс, 1982. – С. 124–125. 9. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х т. – Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 р. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова.